

Людмила Мельник
(Вінниця)

УДК 811.111'255.4

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АРХАЇЗМІВ ЯК ІСТОРИЧНО-ЗАСТАРІЛИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглядаються архаїзми, їх види, стилістичні функції, які вони виконують у художніх творах. Встановлено найбільш вдалі лексичні трансформації, що трапляються в українських перекладах. Досліджено варіанти перекладу архаїзмів, перекладацькі трансформації та труднощі, які можуть виникати під час перекладу історично-застарілих слів у художньому тексті. Запропоновано шкалу оцінки перекладу архаїзмів, яка враховує передачу їх основних функцій. Проаналізовано погляди окремих лінгвістів на процес перекладу в контексті міжкультурної комунікації. З'ясовано, що архаїзми як елемент відображення дійсності мають вагоме стилістично-експресивне значення у текстах різних сфер використання та тематики, передаючи особливий відтінок значення, і завдяки своєму історичному підтексту формують специфічний експресивний фон.

Ключові слова: архаїзм, переклад, транслітерація, поняття, історизм, відповідник, англійська мова, адекватність, еквівалентність.

Постановка наукової проблеми. Сучасна теорія перекладу виходить з того, що одним з важливих видів вербальної комунікації є обмін інформацією між людьми, що говорять на різних мовах і які належать до різних культур. Така міжмовна (або двомовна) комунікація може здійснюватися лише за участю посередника, який здатний сприймати повідомлення в письмовій або усній формі однією мовою й відтворювати її засобами іншої мови. Таке мовне посередництво може здійснюватися різними способами, головним з яких є переклад. З питанням перекладу архаїзмів у першу чергу пов'язане питання про збереження їх самотності, зумовленої темпоральним сегментом слова, а саме: експресивних функцій, їх ролі, як ключових елементів діалогу та елементу, що створює динаміку подій, утворює розвиток сюжету.

Мета публікації – розглянути основні труднощі перекладу архаїзмів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Переклад художнього тексту розглядається як особлива форма функціонування мовної системи, сутність якої полягає в створенні комунікативної еквівалентності нового тексту по відношенню до оригіналу й по можливості передачі повного обсягу змісту твору. В таких випадках тільки комплексний підхід може забезпечити ефективність під час перекладу з однієї мови на іншу, яка враховує лінгвістичний, культурологічний, історичний, філософський аспекти. Переклад як вид творчої діяльності, нерозривно пов'язаний з мовою та передбачає внутрішнє зіткнення двох мов і двох культур, допомагає проникнути в світ культури того чи іншого народу, поглянути на духовні цінності очима представника тієї чи іншої культури і може стати невід'ємною частиною духовного виховання та становлення індивідів, націй. У той же час, переходячи з одного культурного пласту в інший, "культурні архетипи" [1] визначають динамічний, поступальний розвиток самої культури. При цьому перекладач, так само як і автор, являє собою певну особистість із певним світоглядом, певним ступенем образності мислення, емоційності тощо, яка прагне зрозуміти культурний фон мови оригіналу й реалізувати свій індивідуальний спосіб передачі задумів автора твору.

Мовний матеріал неодмінно впливає на характер переданого повідомлення. Сучасна теорія перекладу наполегливо підкреслює необхідність збереження національної й історичної специфіки оригіналу. І якщо національна специфіка вже сама по собі історична, то риси епохи не завжди виступають як складова частина національної специфіки: бувають історичні явища, міжнародні по самій своїй суті, наприклад лицарська культура епохи феодалізму, що вимагає від перекладача передачі історичних реалій (костюм, зброя), особливостей етикету, психологічних рис. Труднощі для перекладача при передачі історичного і національного колориту виникає вже з того, що тут перед ним не окремі, конкретно вловимі, що виділяються в контексті елементи, а якість, в тій чи іншій мірі властиве всім компонентам твору: мовного матеріалу, формою та змістом.

В. Гумбольдт зазначав, що кожен народ обведений колом своєї мови й вийти з цього кола може, тільки перейшовши в інше. Однак такий “прорив” представляється можливим тоді, коли ми намагаємося проникнути в таємницю “духу” іншої мови. “Мова, – говорить він, – являє собою безперервну діяльність духу, що прагне перетворити артикульований звук у вираження думки” [4].

Творче мислення перекладача виконує дві взаємопов’язані функції: по-перше, відтворюючи реальну дійсність іншомовного середовища, реалізує свій задум, по-друге, він як би переосмислює факти, явища, щоб їх опис задовольняло сприйняття українського й українськомовного адресата. Під час перекладу архаїзмів відтворюється історія культури мови. Переклад архаїзмів здійснюється за такими параметрами: дослівний переклад і закономірна відповідність (еквівалент, аналог, адекватна заміна). При перекладі текстів з архаїзмами виникає проблема адекватної передачі як самої форми даної одиниці, так і експресивно-змістового наповнення, а також повноцінне відображення контекстуального відтінку архаїзмів у тексті перекладу. Для чіткого вираження значення одиниць застарілої лексики важливо враховувати особливості впливу лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів на відтворення змісту оригіналу засобами цільової мови. Способи перекладу специфічних лексичних одиниць не є універсальними, однак можна виділити наступні відомі перекладацькі трансформації. Архаїзми перекладаються транскрипцією або транслітерацією, тобто одиницями національно-специфічної лексики, значення яких залежить від структури самих одиниць на фонологічному рівні. Коли в мові не можна знайти еквівалент одиниці мови оригіналу, який би повністю відтворював як семантичне, так і екстралінгвістичне значення слова, використовується експлікація або описовий переклад. Семантична аналогія застосовується при перекладі одиниць, які виражають схожі значення та виконують однакові функції в мові, хоч і відрізняються за своєю формою. Одним із найпоширеніших способів перекладу історичних реалій, відповідно, архаїзмів є дескриптивна перифраза. Контекстуальне розтлумачення реалії – такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій, який нерозривно пов’язаний з цілісністю художнього тексту і полягає в роз’ясненні суті реалії в найближчому контексті [6].

Г. Винокур вважає, що архаїзми – це застарілі й, які вийшли з обігу назви або назви застарілих, що пішли в історію предметів і явищ [5]. У сучасній мові архаїзми якщо й використовуються, то найчастіше в стилістичних цілях: для відтворення колориту минулої епохи, або щоб додати мови особливої урочистості й піднесеності.

Функції архаїзмів дуже різноманітні, і саме поняття архаїзм потребує деякого уточнення. Цей термін поєднує різноманітні поняття. Різноманітні шляхи розвитку лексики. Увесь час іде процес втрати мовою одних слів і появи в ній інших, одні слова виходять з тих чи інших причин з ужитку й можуть взагалі “випасти” з мови, інші ж, з’явившись, починають відігравати важливу роль у живому спілкуванні, завойовують собі поступово міцне місце в мові. Ці процеси мають місце й в українській, і в англійській мовах.

До архаїзмів відносять слова і вирази, які застаріли і не використовуються в сучасній мові тому, що мають відповідні “сучасні” синоніми, як, наприклад, *whilome – formerly, swain – peasant, methinks – it seems to me, yon – there, habit – dress, to trow – to think* тощо. З іншого боку, до архаїзмів відносять такі слова, які синонімів не мають тому, що поняття, висловлені цими словами, не відіграють жодної ролі в сучасному житті суспільства. Наприклад, в українській мові такі слова, як щит, булат, данина, терем, кольчуга; в англійській мові; *gorget, mace, thane, yeoman, goblet, baldric* тощо. Ці слова не зникають із словникового складу мови, вони тільки обмежені в своєму вжитку сферою історичних романів, нарисів і досліджень з історії відповідних періодів [10].

Отже, доцільно розділити архаїзми на слова старовинні або забуті, які представляють собою терміни старовини й застосовуються лише в особливих стилістичних цілях у сучасній літературній мові, і слова застарілі, які ще не втратили свого значення в системі лексики сучасної літературної мови.

Переклад архаїчних дієслів привертає увагу перекладача можливістю чи неможливістю відтворення їх хронологічного елементу, завдяки якому вони складають архаїзований фон твору, відтворюють приналежність дійової особи до певного часового періоду або створюють стилістично забарвлений відтінок твору. Слід враховувати, що дійовим особам художніх творів властиво особливо експресивно та вагомо висловлювати свою думку за допомогою архаїчних

дієслів, запитувати думку інших, звертатися за допомогою до інших персонажів щодо вирішення якогось питання: “*Richard arise from his bed, sayest thou?*” [9]

Важливим елементом, на який слід звертати увагу при перекладі віршу з архаїчними елементами, є експресивність слів автора, з метою виказати своє ставлення, наприклад, поважливе, охарактеризувати основний персонаж. У поезії використовуються архаїзовані дієслова, як засіб творення риторичних звертань до читача: “*Thou knowest the prayers and vigils of my youth.*” [7, с. 12]. Архаїзовані дієслова посилено реалізують функцію відтворення динаміки подій твору, епізоду чи думки; спонукання чи заклику до дії у промові чи діалогічному мовленні; функцію зображення душевного стану чи відчуття особи, є сильним експресивним засобом і містять вагому інформацію про ціль висловлювання [2; 4].

Ефективність передачі часової інформації архаїчних дієслів у перекладі може бути досліджена за допомогою схематичної шкали, що градує ступінь її відтворення: архаїзація лексичного елементу у перекладі – модернізація та передача деяких основних функцій – нівелювання, втрата лексичного елементу. Під модернізацією розуміється передача архаїчного елементу сучасним лексичним відповідником і втрата хронологічної інформації під час передачі лексичної одиниці будь-яким способом.

У практиці перекладу В. Виноградов [7] виділяє два етапи роботи. Один з них пов’язаний з осмисленням тексту іноземною мовою, а інший – з відтворенням його рідною мовою. Перший етап перекладу, званий сприйняттям тексту, включає в себе сприйняття твору, коли перекладач намагається глибоко осмислити і відчувти текст ще до безпосереднього перекладу тексту, і власне перекладне сприйняття, тобто безпосереднє сприйняття конкретних слів, речень і виразів у процесі перекладу.

Беручи до уваги все вищесказане, слід уникати наступних помилок під час перекладу архаїзмів:

1. Автор зображує конкретну історичну епоху, старанно копіюючи її мову, описуючи реалії. Тут головним помічником перекладача є словники, і він буде застосовувати адекватний переклад. Під адекватністю слід розуміти не тільки відповідність даному перекладному слову, але і всьому словесному оточенню, тобто контексту. Адже зазвичай переводяться не окремі слова, а думки, виражені не одним, а кількома словами. Тому було б логічно вважати мінімальною “одиницею перекладу” не слово, а словосполучення або навіть смислову групу, яка має відносно закінчену думку. Існують дві категорії словникових відповідників: еквіваленти і варіантні відповідності. Оскільки еквівалент – це єдине постійне й рівнозначне відповідність, то при наявності еквівалента перекладач позбавлений права вибору. Але бувають випадки, коли для уникнення нудного повторення одного й того ж слова чи з інших стилістичних причин слід відмовитися від існуючого еквівалента і знайти йому заміну синонімічних у перекладі.

2. Автор зображує вигаданий світ, мова якого наближений до мови певної історичної епохи цього світу. У цьому випадку перекладачеві розумно вдаватися до непрямого перекладу. Наприклад, у перекладі роману В. Скотта “Айвенго” [8] опис кольчуги лицаря “... *curiously plaited and interwoven, as flexible to the body as those which are now wrought in the stocking-loom, out of less obdurate material*” виглядає наступним чином: “... вона була зроблена надзвичайно майстерно і також щільно прилягала до тіла, як наші фуфайки, сплетені з м’якої вовни”. Таким чином, типове англійське поняття “*stocking-loom*” (вид ткацького верстата) було перекладено на українську мову “фуфайка”, яка в українській мові позначає різновид робочого одягу, не маючи ніякого ставлення до лицарським зброї. Згадуваний в одному з епізодів роману англійська титул “*baron*” (“барон”) перекладений на українську мову як “поміщик”, що є грубим порушенням як тимчасового, так і національного колориту: “поміщик” – у Російській імперії до 1917 р: землевласник (зазвичай дворянин). Дія роману розгортається в 12 столітті, коли на Русі такого поняття ще не існувало.

Відмінності в мовах іноді вимагають певних доповнень під час перекладу. Так, англійське слово *industry* має форму множини – *industries*, тоді як український іменник “промисловість” є збірним і вживається в однині (the industries of Britain “промисловість Англії”). В інших випадках, коли необхідно зберегти у перекладі значення множини, перекладач має ввести додаткове слово “галузі”; наприклад, *delegates from various industries* “представники різних

галузей промисловості”. Додавання такого роду необхідні, інакше перекладач порушив би норми української мови або спотворив зміст.

3. Не менш серйозною помилкою є внесення вульгаризмів і просторіччя в авторський текст, написаний літературним стилем, або в мову персонажів, що належать до кола освічених людей. Такі помилки створюють у читачів неправильне уявлення про суспільне становище, характер і виховання даних персонажів, а також про соціальні відносини між ними.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Із усього вищесказаного слід зробити висновок про те, що перекладаючи архаїзми, перекладач повинен слідувати авторським задумом і за допомогою обраного методу перекладу намагатися максимально донести до читача не лише зміст твору, але і його колорит, особливості авторської мови. Уміле використання архаїзмів не тільки не шкідливо, але просто необхідне, незамінне, безцінне під час перекладу старих текстів, бо це найважливіший засіб художнього впливу і важливий арсенал вираження змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєва І.С. Професійний тренінг перекладача : навчальний посібник з усного та письмового перекладу для перекладачів і викладачів / І.С. Алексєєва. – СПб. : Союз, 2001.
2. Бархударов Л.С. Мова і переклад / Л.С. Бархударов. – М. : Міжнародні відносини, 1975.
3. Винокур Г.О. Про мову історичного роману / Г.О. Винокур. – М. Вища школа, 1991.
4. Гумбольдт В. Вибрані праці з мовознавства / Вільгельм фон Гумбольдт. - М. : Прогрес, 1984.
5. Винокур Г.О. Про мову історичного роману / Г.О. Винокур. – М. Вища школа, 1991.
6. Гальперін І.Р. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / І.Р. Гальперін. -- М., 1981.
7. Виноградов В.С. Тимчасова стилізація як перекладацький прийом / В.С. Виноградов. – М., 1997.
8. Скотт В. Айвенго / Вальтер Скотт // Бібліотека класики. – М. : Художня література, 1985.
9. Комісарів В.Н. Лінгвістика перекладу / В.Н. Комісарів. – М. : Міжнародні відносини, 1980.
10. Рецкер М.І. Теорія перекладу і перекладацька практика / М.І. Рецкер // Нарис лінгвістичної теорії перекладу. - М. : Міжнародні відносини, 1974.

Медведева Л. Особенности перевода архаизмов как исторически устарелых единиц.

В статье рассматриваются архаизмы, их виды, функции, которые они выполняют в художественных произведениях. Исследуются варианты перевода архаизмов, переводческие трансформации и проблемы, которые могут возникать при переводе устаревших слов. Рассматриваются наиболее удачные лексические трансформации, встречающиеся в украинских переводах. Предлагается шкала оценки перевода архаических глаголов, которая учитывает передачу их основных функций. Анализируются точки зрения отдельных лингвистов на процесс перевода в контексте межкультурной коммуникации. Выяснено, что архаизмы как элемент отражения действительности имеют большое стилистически экспрессивное значение в текстах различных сфер использования и тематики, передавая особый оттенок значения, и благодаря своему историческому подтексту формируют специфический экспрессивный фон.

Ключевые слова: архаизм, перевод, транслитерация, понятие, историзм, соответствие, адекватность, эквивалентность.

Medvedeva L. The Peculiarities of Archaisms as Historical Words Translation.

The article highlights archaisms, their types, stylistic functions that they perform in works of art. The ways of the translation of archaisms, translation transformations and issues that may arise in the translation of old words are analyzed. It concerns the most successful lexical transformations which occur in Ukrainian versions of archaic verbs translation. We suggest scale for evaluating their translation, which takes into account their main functions. We also define main tendencies for translating archaisms. It was found that the archaisms as part a reflection of reality have reasonable stylistically expressive meaning in texts using a variety of areas and topics, conveying a special shade of meaning and because of its historical connotations form a specific expressive form background.

Key words: archaism, translation, transliteration, concept, historicism, correspondence, adequacy, equivalency.

*Ірина Місягіна
(Івано-Франківськ)*

УДК 17.035.3:81:39

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛІЙСЬКОГО ЕТНОСІВ

Проаналізовано явище толерантності в паремійних одиницях англійського та українського етносів. Описано комунікативний та лінгвокультурний аспекти функціонування толерантності у паремійних одиницях обох етносів та виявлено її взаємозв'язок із максимами кооперативного спілкування. Здійснено порівняльний аналіз явища толерантності у паремійних одиницях на основі специфіки відображення ними максимумів Кількості, Якості, Відношення та Способу Вираження. Доведено, що степінь дотримання постулатів спілкування є культурно обумовленою у англійському та українському етносах, про що свідчить нерівномірна кількість знайдених паремій, їх смислове навантаження та інтенсивність. Визначені риси, що характеризують толерантну комунікативну особистість та здійснено їх порівняльний аналіз у англійському та українському етносах. Вказані основні навички комунікативної особистості, що впливають на ведення толерантної комунікації.

Ключові слова: толерантність, толерантна мовленнєва комунікація, толерантна комунікативна особистість, Принцип Кооперації, максими спілкування, паремійна одиниця.

Феномен толерантної комунікації об'єктивно відображений у паремійних одиницях будь-якої мови. Народна мудрість та досвід спілкування попередніх поколінь розкривають основні загальноприйняті правила, норми та установки, що сприяють веденню толерантного спілкування. Ці правила є свідченням комунікативної компетенції людей і визначають їх поведінку під час толерантної комунікації.

Постановка проблеми. Паремії завжди відображають найважливіші та найбільш значимі фактори та константи комунікативної поведінки певного народу, як наприклад, толерантне ставлення до співрозмовника. На сьогодні вивчення феномену толерантності обмежувалось лінгводидактичними [7], комунікативно-прагматичними [1] та лінгвокогнітивними [14] розвідками, проте для здійснення комплексного дослідження необхідним вважаємо проведення порівняльного аналізу явища толерантності у паремійних одиницях англійського та українського етносів, що дасть можливість та доступ до глибшого розуміння універсальних механізмів відображення цього явища у картині світу обох етносів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Толерантність як об'єкт дослідження обрали такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти-науковці як, І.А. Стернін [8; 9], С.Г. Тер-Мінасова [10], Н.І. Формановська [11], А.Д. Шмельов [14], Ф.С. Бацевич [1], М.Я. Димарский [5], І.І. Просвіркина [7], Н.А. Бусова [3], І. Борисова [2], В.Ю. Хотинец [12]. Толерантна мовленнєва комунікація – це «мовленнєва форма взаємодії людей, яка при передачі інформації, спонукання до дії, вираженні почуттів, емоцій бере до уваги переконання адресата, розуміє та поважає культурні цінності адресата, не допускає жодних форм мовної агресії» [7, с. 25].

Особливістю толерантної комунікації є те, що спілкування між людьми у будь-якому випадку спрямоване на уникнення конфлікту цілей, установок та бажань комунікантів, навіть за умови невідповідності їх картин світу.

Феномен толерантності по-різному відображений у мовній картині світу різних етносів. Толерантність як феномен притаманний англослов'янському західному світу є лакунарним, для прикладу, у російській свідомості. На відміну від англійців, які будь-якими способами намагаються уникнути конфліктів, росіяни не намагаються уникнути конфліктних ситуацій. В умовах відмінності у поглядах для росіян характерна певна безкомпромісність. Для східного сприйняття компроміс межує з безпринципністю, а терпимість сприймається як негативна риса характеру. Нетерпимість до чужої точки зору супроводжується перенесенням такого негативного відношення на людину-носія іншої точки зору. Дискусія росіян носить некооперативний характер, оскільки, на відміну від англійців, які намагаються відкрито не висловлювати свою незгоду із висловленим, росіяни ідуть на відкрите протиріччя та допускають категоричне